

Psychological Analysis of Characters in the Novel 'Bir al-Hirman' by Ihsan Abdel Quddous based on Young's Schema Therapy Theory

Original Article

Received: 2025/09/07

Accepted: 2026/02/20

Nasrin Bagherzadeh Fasghandis^{1*}, Sadegh Hashemi Amjad²

1. Department of Arabic Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

2. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

Extended Abstract

Statement of the Problem and Objective: Among postmodern Arabic novels, *Bir al-Hirman*, written by the Egyptian psychiatrist and author Ihsan Abdel Quddous in the first person, offers a critique of the conditions governing Arab countries, particularly the traditional patriarchal milieu of Egypt. The author strives to express his distress at these realities through both the content of the novel and the creation of its characters. The novel centers on a girl named Nahed and her stepfather Mohammad Fakhr al-Din, both of whom suffer from various psychological complexes rooted in their past. Nahed's engagement in sexual relationships with strangers leads to the revelation of her shame and compels her family—who once loved her—to abandon her. Mohammad Fakhr al-Din, driven by events from his past with his wife, is motivated to seek vengeance. These two characters, more than others in the novel, continually struggle to cope with their problems, thereby activating their schemas. Researchers found that many of the events that effect the characters of the novel *Bir al-Hirman* stem from Jeffrey Young's schema therapy theory. Studies indicate that the roots of the psychological problems suffered by Nahed and the Mother-in-law are rooted in their past. This prompted researchers to explore for the schemas of the two main characters in the novel, namely Nahed and Mohammed Fakhr al-Din, and the factors that influence their behaviors, as well as their efforts to escape the maladaptive schemas by resorting to the adaptive ones.

Methodology: This descriptive-analytic study examines a particular perspective on the Arab world, especially Egyptian society, and its impact on the neurotic characters of Nahed and Mohammad Fakhr al-Din, as well as the factors shaping their schemas. It reveals the conditional schema present in each of the characters and critically analyzes them with supporting examples. Through a psychoanalytic lens, the study enables readers to explore the characters' minds and examine their conditional schemas in light of Young's theory.

Discussion and Analysis: Among the various conditional schemas identified, Nahed suffers from Emotional Inhibition and Obedience, while her stepfather Mohammed Fakhr al-Din suffers from Self-Sacrifice and Harsh Standards. Given that the family environment and the milieu in which a child grows up play a crucial role in the formation of early maladaptive schemas, it can be argued that Nahed experiences a world of "rejection and abandonment" from two directions: first, the neglect shown by her stepfather toward her mother; and second, her romantic relationship with her classmate, Hashim. This domain includes early, maladaptive schemas of *emotional deprivation*, *defectiveness*, and *shame*, into which Nahed has fallen. She attempts to escape these schemas through the conditional schema of *subjugation*. Initially, she adopts an *accommodating coping style*, and later resorts to overcompensation to cope with her schemas. Another factor contributing to the emergence of maladaptive schemas in Mohammad Fakhr al-Din is the failure to satisfy emotional needs such as security, stability, love, and acceptance in his relationship with his wife. Of Young's five major schema domains, the second domain, *Impaired Autonomy and Performance*, is more prominent in the stepfather's character. This domain manifests as dependence, underdeveloped self, vulnerability, and failure, ultimately producing a personality governed by an excessively critical schema that continually reproaches his wife for past mistakes.

Findings: The results of this study indicate that the two characters under examination, Nahed and Mohammad Fakhr al-Din, suffer from the following types of maladaptive schemas: emotional inhibition, subjugation, self-sacrifice, and unrelenting standards. Although Nahed received special attention in childhood from her stepfather, she perceived a lack of affection on his part toward her mother, the impact of which on her unconscious mind led to the development of psychological complexes. Consequently, Nahed attempted to direct these complexes either toward hatred of her father or toward hatred of the man she believed was her father. However, the love and affection she received from her stepfather left no room for such hatred, causing these complexes to remain hidden. Over time, and with the increasing intensity of her complexes, Nahed embarked on a dangerous path. She deeply feared facing a fate similar to her mother's, yet she was unable to confront or consciously acknowledge this fear. Therefore, the fear remained suppressed in her unconscious, shaping her secondary personality. As this personality strengthened, her external and conscious self weakened. She would occasionally slip into a coma-like state and become consumed by an obsessive emotional relationship, to the extent that she surrenders herself to any man who crossed her path, either to escape deprivation or to compensate for the deprivation endured by her mother. As for Mohammad Fakhr al-Din, spent considerable resources on raising and caring for Nahed, and he was more than a father figure to her. This behavior stemmed from his guilt over the wrongs he had committed against his wife. Therefore, to escape the torments of his conscience that weighed upon him, he resorted to excessive acts of self-sacrifice.

Keywords: Personality, Jeffrey Young, Schema therapy, Ihsan Abdel Quddous, *Bir al-Hirman*.

How to cite this article:

Bagherzadeh Fasghandis, N., & Hashemi Amjad, S. (2025-2026). Psychological Analysis of Characters in the Novel 'Bir al-Hirman' by Ihsan Abdel Quddous based on Young's Schema Therapy Theory. *Arabic Literature Criticism*, 16(2), 93-107.

*Corresponding Author Email Address: Dr.N.Bagherzadeh@cfu.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239543.1416

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

المقالة الأصلية

تاريخ الاستلام: ١٤٤٧/٠٣/١٤

تاريخ القبول: ١٤٤٧/٠٩/٠٢

التحليل النفسي للشخصية في رواية «بئر الحرمان» لإحسان عبد القدوس استناداً إلى نظرية المخطط العلاجي لجيفري يونغ

نسرین باقرزاده فسقندیس^١؛ صادق هاشمي أمجد^٢

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: تندرج رواية «بئر الحرمان» بقلم الطبيب النفسي والروائي المصري إحسان عبد القدوس ضمن إطار الروايات ذات النزعة ما بعد الحداثية، حيث كُتبت بضمير المتكلم لتعكس رؤية ذاتية عميقة. تُشكل هذه الرواية نقداً لادعاً وتحليلاً سيكولوجياً للأوضاع الاجتماعية السائدة في الواقع العربي بصفة عامة، والمجتمع المصري على وجه الخصوص، مع التركيز على هيمنة البيئة التقليدية والهيكلية الأبوية المُسطرة. يسعى عبد القدوس من خلال هذه الرواية إلى التعبير عن قلقه الوجودي واشمئزاه من تلك الأوضاع الراكدة، مُستخدماً في ذلك أدوات السردية كافة: من بنية النص، ومضامينه، وأحداثه، وشخصياته المعقدة، التي تعمل في تناغم لتقديم هذه الرؤية النقدية. تتمحور الأحداث حول شخصيتين رئيسيتين تمانيان من عُصاب نفسي وصراعات داخلية عميقة: الفتاة «ناهد» و«محمد فخر الدين» زوج أمها. وتكمن جذور أزمتها النفسية في ما مضى من الصدمات والعلاقات الاجتماعية الفاشلة أو المشوّهة، ف«ناهد»، وفي محاولة منها للهروب من واقعها أو لتعويض حرمانها العاطفي، تلجأ إلى إقامة علاقات غرامية مع رجال غرباء، لا تربطها بهم أي صلة قرابة. ولا ترى في سلوكها هذا أيّ إنج أو دناءة، بل تُقبل عليه بدافع من شهوة نفسية وجوع وجداني، إلا أن عواقب هذه العلاقات تظل تلاحقها في مجتمع محافظ، فتُلحق بها العار والوصمة الاجتماعية، مما يدفع بأسرتها - التي كانت تُكُنُّ لها المودة - إلى التنكر لها والتخلي عنها. في المقابل، يسير محمد فخر الدين على نفس الدرب الاضطرابي، حيث تستحوذ عليه رغبة جامحة في الانتقام من زوجته، مُتأثراً بأحداث وصراعات ماضية لم يتحرر من قبضتها. وهكذا، يواصل كلا الشخصين صراعهما المرير وكفاحهما الدائم ضد مشاكلهما النفسية والاجتماعية، مما يُفَعِّل ويثير الميول والمخططات النفسية (السكيما) العميقة الكامنة في شخصيتهما. لذا، وجد الباحثون أن سبب العديد من الأحداث التي مرّت بها شخصيات رواية بئر الحرمان يعود إلى نظرية المخططات العلاجية لجيفري يونغ. وتشير الدراسات إلى أن جذور المشكلات النفسية التي تعاني منها ناهد وزوج أمها تعود إلى ماضيها. وقد دفع هذا الأمر الباحثين إلى البحث عن المخططات الموجودة لدى الشخصيتين الرئيسيتين في رواية بئر الحرمان، وهما ناهد ومحمد فخر الدين، والعوامل التي تؤثر في تكوين سلوكياتهما، فضلاً عن سعيهما للهروب من المخططات غير المشروطة واللجوء إلى المخططات المشروطة.

المنهجية: في هذا البحث الأكاديمي، الذي ينتهج منهجية وصفية تحليلية معمقة، تسعى إلى تشكيل رؤية شاملة وواضحة حول الواقع العربي المعاصر، مع تركيز خاص على البيئة الاجتماعية والثقافية في مصر، وذلك من خلال تقصي تأثير هذا السياق في البناء النفسي للشخصيات الرئيسة في هذه الرواية، وهما: ناهد ومحمد فخر الدين. كما نطمح إلى تشخيص العوامل المختلفة التي أسهمت في تشكيل أنماطهم السلوكية والتكوين النفسي المعقد، والكشف عن الآليات الدفاعية والنمطية التي يتبناها كل منهما في مواجهة الصراعات الداخلية والخارجية، وباستقراء دقيق للحالات العصابية التي تظهر من خلال هاتين الشخصيتين، ينتج لنا هذا العمل البحثي فتح آفاق جديدة للتأويل والتفسير، مستندين في ذلك إلى أدوات التحليل النفسي، ومطبقين بشكل خاص نظرية المخططات الشريطة كما صاغها العالم جيفري يونغ، وذلك بغية تفكيك الأنماط المتكررة والاستجابات التكيفية المبكرة التي تسيطر على سلوكياتهما وتفاعلاتهما ضمن أحداث الرواية، وستقوم عبر هذا المسار التحليلي، باستعراض الأمثلة والنماذج السلوكية الدالة لكل شخصية، مع تقديم قراءة نقدية معمقة لهذه المخططات، وبيان مدى تجسيدها للواقع النفسي والاجتماعي، وكيفية تفاعلها مع محيطها، مما يضيء بعداً غنياً على الدراسة ويتيح فهماً أشمل لأبعاد الشخصيتين ودلالاتهما الرمزية والسيكولوجية.

المناقشة والتحليل: من بين أنماط التفكير المشروطة المذكورة، ثُماني ناهد من نمطي القمع العاطفي والامتنال، بينما يُماني زوج أمها، محمد فخر الدين، من أنماط إيتار الذات والمعايير المطلقة غير المرنة. ونظراً للدور المحوري الذي تلعبه البيئة المنزلية وظروف النشأة في تشكيل الأنماط العقلية اللاشعورية لدى الشخص منذ الصغر، يمكن الاستنتاج بأن ناهد قد وُضعت في حالة من النبذ والجزلة عبر مسارين: الأول نتج عن حرمانها من عاطفة أمها بسبب انشغالها بزواجها، والثاني تسبب فيه شريكها العاطفي هشام، وقد تولد عن هذه الحالة شعورٌ جوهري وغير مشروط لديها بالافتقار العاطفي، والدونية، والوصمة، مما أوقعها في فخ هذه الأنماط ودفعها لمحاولة الهروب منها عبر تبني سلوك الخضوع المشروط. فقد اعتمدت في البداية آلية مواجهة خاضعة، ثم التفت إلى الإفراط في التعويض كوسيلة لمواجهة أنماطها العقلية؛ أما فيما يخص الأسباب الكامنة وراء تكون الأنماط اللاشعورية في شخصية محمد فخر الدين، فتعود إلى عدم تلبية احتياجاته العاطفية الأساسية للأمان في علاقته بزواجه، إضافة إلى الحرمان من المشاعر الأبوية كالحب والقبول. ومن بين المجالات الخمسة الأساسية لأنماط التفكير التي حددها يونغ، يظهر المجال الثاني المُتعلق بالإعاقبة في الاستقلالية والكفاءة جلياً في شخصية الأب، حيث تجسد هذا المجال في شكل الاتكالية، والشعور بالثقل، والإحساس الدائم بالإخفاق في تكوينه النفسي، وقد أسفر ذلك عن تشكل شخصية ذات ناقد داخلي متشدد، يُوجه اللوم باستمرار لزوجته على أخطاء قديمة.

الإنجازات: تشير نتائج هذه الدراسة إلى أن كلاً من ناهد ومحمد فخر الدين يُظهران أنماطاً سلوكية قائمة على كبت المشاعر والخضوع والتخلي عن الذات والتقييد بالمعايير الصارمة، وذلك في إطار ما يُعرف بالمخططات الشريطة، فعلى الرغم من تلقّي ناهد رعاية استثنائية من زوج أمها خلال طفولتها، إلا أن إدراكها العميق لحرمان والدتها لحنانها، وتشوّب عقلها الباطن لهذا النقص، أدى إلى تكون صراعات نفسية لديها، وقد حاولت توجيه هذه الصراعات نحو كراهية والدها البيولوجي أو صورة الرجل الذي اعتقدت أنه أبوها، لكن الحنان الذي وجدته من زوج أمها حال دون تحوّل تلك المشاعر إلى كراهية ظاهرة، فظلت مكبوتة وغير ظاهرة. ومع تراكم الضغوط النفسية، سلكت ناهد مساراً مقلداً؛ إذ سيطر عليها خوف عميق من أن تعيش مصيراً مشابهاً لمصير أمها، ولم تكن قادرة على مواجهة هذا الخوف أو الاعتراف به، فظل يرافقها في اللاوعي، يُشكل تدريجياً شخصية بديلة داخلية، ومع تعاظم تأثير هذه الشخصية، بدأت شخصيتها الظاهرة في التلاشي، لتدخل أحياناً في حالات تشبه العيبوية، تتعسف خلالها في سلوكيات جنسية مفرطة وغير منتقاة، كوسيلة للهروب من أزمتها العاطفية، أو كمحاولة لتعويض المعاناة التي عانت منها والدتها، أما محمد فخر الدين، الذي أنفق بسخاء على تربية ناهد وتعليمها منذ الصغر حتى حصولها على أعلى الشهادات، فقد تجاوز بكثير دور الأب البيولوجي، ووصل به الأمر إلى حد المبالغة. وهذا السلوك نابغ في جوهره من شعور عميق بالذنب تجاه معاملته القاسية لزوجته، ولتهدئة ندامته والهروب من تأنيب الضمير، لجأ إلى التضحية بنفسه وبما يملك في محاولة للتكفير عن أخطائه.

الكلمات المفتاحية: الشخصية، جيفري يونغ، خطة العلاج، إحسان عبد القدوس، بئر الحرمان.

الاستناد إلى هذا المقال:

باقرزاده فسقندیس، نسرین و هاشمي

أمجد، صادق (١٤٤٧ق). التحليل

النفسي للشخصية في رواية «بئر

الحرمان» لإحسان عبد القدوس

استناداً إلى نظرية المخطط العلاجي

لجيفري يونغ. دراسات في نقد الأدب

العربي، ١٠٧-٩٣، (٢)، ١٦٦.

*Corresponding Author Email Address: Dr.N.Bagherzadeh@cfu.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239543.1416

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

تحلیل روان‌شناسانه شخصیت در رمان «بئر الحرمان» اثر احسان عبدالقدوس بر اساس نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۱

نسرین باقرزاده فسقندیس^۱؛ صادق هاشمی امجد^۲

چکیده مبسوط

بیان مسئله و هدف: یکی از رمان‌های پست‌مدرن عربی بئر الحرمان نوشته روان‌پزشک و نویسنده مصری احسان عبدالقدوس است که به‌صورت اول‌شخص به رشته تحریر درآمده است. این رمان انتقادی از شرایط حاکم بر کشورهای عربی و فضای سنتی و مردسالارانه آن‌ها به‌ویژه مصر پرده برمی‌دارد. نویسنده داستان تلاش می‌کند تا ناراحتی خود را از این موقعیت‌ها از رهگذر محتوای متن و آفرینش شخصیت‌ها بیان کند. رمان بئر الحرمان حول محور دختری به نام «ناهد» و ناپدری‌اش «محمد فخرالدین» می‌چرخد، که به برخی عقده‌های روانی گرفتارند و مشکلات روانی آن‌ها ریشه در گذشته دارد؛ به‌طوری که ناهد، با برقراری روابط عاشقانه با مردان غریبه و وابسته شدن به آن‌ها، رسوایی خویش را رقم می‌زند و خانواده‌اش را، که روزگاری دوستش داشتند، وادار می‌سازد او را ترک کنند. محمد فخرالدین نیز، بر اثر اتفاقاتی که در گذشته بین او و همسرش رخ داده، به دنبال انتقام از همسرش است. این دو شخصیت، از بین سایر شخصیت‌های رمان یادشده، دائماً برای کنار آمدن با مشکلات می‌کوشند، که این امر به فعال شدن طرح‌واره‌ها در آن‌ها دامن می‌زند. این رمان به‌طریق درخشانی رنج آن‌ها را می‌نمایاند. نگارندگان دریافتند که علت بسیاری از اتفاقات روی‌داده برای شخصیت‌های رمان بئر الحرمان را می‌شود در لایه‌های نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ جست‌وجو کرد. بررسی‌ها حاکی از آن است که مشکلات روانی ناهد و ناپدری‌اش ریشه در گذشته آن‌ها دارد. این مسئله ذهن نویسندگان پژوهش را به سمت یافتن طرح‌واره‌های موجود در شخصیت‌های برجسته رمان بئر الحرمان، یعنی ناهد و محمد فخرالدین، و عوامل مؤثر در شکل‌گیری رفتارهای آن‌ها و نیز اقداماتشان برای رهایی از طرح‌واره‌های غیرشرطی و پناه آوردن به طرح‌واره‌های شرطی سوق داده است.

روش‌شناسی: هدف از این پژوهش، که به شیوه توصیفی و تحلیلی به نگارش درآمده است، نگاهی مشخص به جهان عرب، به‌ویژه جامعه مصر، و بررسی تأثیر آن در روان‌رنجوری شخصیت‌های ناهد و محمد فخرالدین و همچنین عوامل مؤثر در شکل‌گیری طرح‌واره‌ها در آن‌ها است. همچنین، هر طرح‌واره شرطی در شخصیت‌های آن‌ها آشکار و از طریق مثال‌ها نقد و تحلیل می‌شود. این پژوهش، با تحلیل شخصیت‌های روان‌رنجور داستان، به مخاطب این امکان را می‌دهد که شخصیت آن‌ها را از منظر روان‌کاوی رصد کند و طرح‌واره‌های شرطی جفری یانگ را در آن‌ها تحلیل نماید.

بحث و تحلیل: از میان انواع طرح‌واره‌های شرطی ذکرشده، ناهد دچار طرح‌واره‌های بازداری هیجانی و فرمان‌برداری و محمد فخرالدین، ناپدری او، دچار طرح‌واره‌های ایثار، فداکاری و معیارهای سخت‌گیرانه است. از آنجا که محیط خانواده و بستری که کودک در آن پرورش می‌یابد در پیدایش طرح‌واره‌های سازگار اولیه او اهمیت زیادی دارد، می‌توان ادعان کرد که ناهد از دو جهت دنیایی از «طرد و بریدگی» را تجربه کرده است: اولی حاصل بی‌مهری ناپدری‌اش به مادرش بوده و دومی حاصل رابطه عاشقانه‌اش با هم‌کلاسی‌اش هشام. این حوزه مشتمل بر طرح‌واره‌های اولیه و بی‌فیدوشروط «محرومیت عاطفی، کمیبود و شرم» است که ناهد در آن اسیر شده است و با طرح‌واره شرطی «اطاعت» سعی می‌کند از طرح‌واره‌های مذکور فرار کند. او ابتدا «سبک مقابله‌ای مطیعانه» را انتخاب می‌کند و سپس «جبران افراطی» را برای مقابله با طرح‌واره‌هایش در پیش می‌گیرد. یکی از علل ظهور طرح‌واره‌های ناسازگار در شخصیت محمد فخرالدین ارضاء نشدن نیازهای عاطفی مانند امنیت و ثبات در رابطه عاطفی با همسر و همچنین، محبت و پذیرش است. از پنج حوزه اصلی طرح‌واره ایجادشده توسط یانگ، حوزه دوم، «خودگردانی و عملکرد مختل»، در شخصیت ناپدری برجسته‌تر است. این حوزه خود را به شکل «وابستگی، خودتوسعه‌نیافته، گرفتار و بازنده» در شخصیت او نشان می‌دهد و شخصیتی با طرح‌واره انتقادی افراطی ایجاد می‌کند که دائماً همسرش را به‌خاطر اشتباهات گذشته سرزنش می‌کند.

دستاوردها: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که دو شخصیت موردبررسی، ناهد و محمد فخرالدین، از بین انواع طرح‌واره‌های شرطی، به ترتیب گرفتار طرح‌واره‌های بازداری عاطفی، فرمان‌برداری، فداکاری و معیارهای انعطاف‌ناپذیرند. اگرچه ناهد در دوران کودکی از مراقبت‌های ویژه ناپدری‌اش برخوردار بوده، اما متوجه کمیبود محبت ناپدری به مادرش می‌شده و بروز این امر در ضمیر ناخودآگاهش به شکل‌گیری عقده‌های روانی او منجر شده است. بنابراین، ناهد سعی می‌کند عقده‌هایش را به‌سمت نفرت از پدرش یا نفرت از مردی که اطمینان دارد پدرش است سوق دهد؛ اما عشق و علاقه ناپدری‌اش به او جایی برای نفرت برایش باقی نمی‌گذارد و همه این عقده‌ها پنهان می‌مانند. ناهد، با گذشت زمان و افزایش عقده‌های روانی‌اش، مسیر خطرناکی را در پیش می‌گیرد. او از مواجهه با سرنوشتی مشابه سرنوشت مادرش بسیار می‌ترسد. به همین دلیل، نمی‌تواند با ذهن خودآگاهش با این ترس روبه‌رو شود و آن را بپذیرد. بدین ترتیب، ترس در ناخودآگاه او باقی می‌ماند و شخصیت دوم او را شکل می‌دهد. با تقویت این شخصیت، ظاهر بیرونی او کم‌رنگ می‌شود. او گاهی در حالتی شبیه به کما فرو می‌رود و در وسواس رابطه عاطفی شدید غرق می‌شود، تا جایی که برای فرار از محرومیت یا برای جبران محرومیتی که مادرش متحمل شده بود تسلیم هر مردی می‌شود که سر راهش قرار می‌گیرد. محمد فخرالدین مبالغه‌های هنگفتی را صرف بزرگ کردن و مراقبت از ناهد کرده است. او برای ناهد چیزی بیش از پدر واقعی بوده و در این زمینه افراط می‌کرده، که ناشی از احساس گناهش به‌خاطر ظلمی بود که به همسرش کرده بود. بنابراین، برای فرار از عذاب وجدانی که بر او چیره شده است، به فداکاری‌های افراطی متوسل می‌شود.

واژگان کلیدی: شخصیت، جفری یانگ، طرح‌واره درمانی، احسان عبدالقدوس، بئر الحرمان.

استناد به این مقاله:

باقرزاده فسقندیس، نسرین و هاشمی

امجد، صادق (۱۴۰۴ش). تحلیل

روان‌شناسانه شخصیت در رمان «بئر

الحرمان» اثر احسان عبدالقدوس بر

اساس نظریه طرح‌واره درمانی جفری

یانگ. پژوهشنامه نقد ادب عربی،

۱۰۷-۹۳، (۲)، ۱۰۷-۹۳.

*Corresponding Author Email Address: Dr.N.Bagherzadeh@cfu.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239543.1416

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

ادبیات و روان‌شناسی از علومی هستند که غنابخش یکدیگرند؛ بدین‌گونه که روان‌شناسی عنصر واقعیت‌مانندی ادبیات را بهبود می‌بخشد و ادبیات چگونگی بازنمایی دنیای اطراف را در کردار انسان بازتاب می‌دهد. از رهگذر نقد روان‌کاوانه که محصول تلاقی ادبیات و روان‌شناسی است، می‌توان به درک بهتر متن و روحیات نویسنده نائل آمد؛ زیرا خلق اثر نوعی برون‌ریزی اندیشه‌ها به شمار می‌رود. نخستین کسی که به نقد روان‌کاوانه اثر روی آورد، فروید روان‌پزشک اتریشی بود که به نقد روان‌کاوانه اثر هذیان و رؤیاها در گراديو اثر یسنس همت گمارد. نقد روان‌شناسانه ناظر بر تأثیری است که اثر ادبی در روح و روان مخاطب می‌گذارد. بلمن نوئل نیز درباره وجود ضمیر ناخودآگاه در انسان می‌گوید: «ضمیر ناخودآگاه پنداری است که همه انسان‌ها دارند؛ اما اهمیت نقد روان‌شناختی در مشاهده چگونگی تبدیل این پندار به متن، و تبدیل آن به موضوع هنر و چگونگی کانونی شدن تأثرات عاطفی و زیبایی‌شناختی است.» (غیائی، ۱۳۸۲ ش: ۱۸۷)

رمان بئر الحرمان اثر احسان عبدالقدوس نویسنده معاصر مصری است. نویسنده در این اثر، در جایگاه روان‌پزشک، به بیان پاره‌ای از خاطرات کاری خویش می‌پردازد و برخی از رفتارهای ناهنجار زنان با مردان نامحرم را از رهگذر ذکر مسائل مهمی از قبیل خانواده و بیماری‌های روحی و روانی مطرح می‌کند. چگونگی پردازش شخصیت‌های داستان و توصیف حالات روانی آن‌ها توسط نویسنده نشان از توجه او به اصول روان‌شناختی دارد؛ بنابراین، نگارندگان دریافته‌اند که برخی از شخصیت‌های این داستان از دیدگاه طرح‌واره‌ای قابل تأمل هستند و می‌توان علت بسیاری از اتفاقات روی داده برای شخصیت‌های داستان را در لابه‌لای نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ جست‌وجو کرد. با توجه به ناممکن بودن پردازش همه شخصیت‌های داستان، شخصیت اصلی داستان، «ناهد»، و یکی از شخصیت‌های فرعی آن، «ناپدری ناهد»، که به اختلالات روان‌شناختی در حوزه‌های فردی و میان‌فردی دچارند، انتخاب شدند. بررسی‌ها حاکی از آن است که مشکلات روانی ناهد و ناپدری‌اش ریشه در گذشته آن‌ها دارد. این مسئله ذهن پژوهشگران را به سمت نظریه طرح‌واره درمانی یانگ و پاسخ‌گویی به پرسش‌های ذیل سوق داده است:

۱. بر اساس نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ، چه طرح‌واره‌هایی در شخصیت‌های برجسته رمان بئر الحرمان وجود دارد؟
۲. چه عواملی در شکل‌گیری رفتارهای شخصیت ناهد و محمد فخرالدین تأثیر داشته است؟
۳. این شخصیت‌ها برای رهایی از طرح‌واره‌های غیرشرطی خود به چه طرح‌واره‌های شرطی روی آورده‌اند؟

پیشینه پژوهش

درباره نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ پژوهش‌های اندکی در حوزه ادبیات صورت گرفته است، که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

صمیمی و همکاران (۱۴۰۱ ش)، در مقاله «نقد روان‌کاوانه شخصیت "وهاب" در رمان "خانه ادیسی‌ها" بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تکیه بر رویکرد جفری یانگ»، بیان کرده‌اند که نیاز وهاب به امنیت، ثبات و پذیرش معلول دوران کودکی و بی‌مهری مادرش با اوست.

محمدی بایتمبر و احمدی (۱۴۰۳ش)، در مقاله «تحلیل روان‌شناخته شخصیت میلاد در رمان "خیز علی طاوله الخال میلاد" بر اساس نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ»، بیان کرده‌اند که خاستگاه ظهور طرح‌واره محرومیت هیجانی در میلاد برآورده نشدن نیازهای او به محبت، پذیرش و تربیت باثبات است.

درباره رمان بئر الحرمان نیز پژوهش‌های زیر انجام شده است:

مرادی (۱۴۰۰ش)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان تحلیل داستان‌های کوتاه احسان عبدالقدوس بر اساس نظریه ژرار ژنت (با تکیه بر مجموعه بئر الحرمان)، به این نتیجه دست یافته که نویسنده از شیوه‌های گذشته‌نگری، آینده‌نگری، تکرار و تداوم برای غنای اثر خود بهره برده است.

یزدانی (۱۴۰۱ش)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان بئر الحرمان (چاه محرومیت) اثر احسان عبدالقدوس، با بهره‌گیری از شیوه ترجمه معنایی، ترجمه‌ای مخاطب‌محور ارائه کرده است.

پژوهش پیش‌رو دارای وجه تمایزی برجسته نسبت به پژوهش‌های پیشین است؛ چراکه، طبق بررسی‌های صورت گرفته، پژوهشی درباره نقد روان‌کاوانه آثار عبدالقدوس به‌ویژه طرح‌واره‌های شرطی صورت نگرفته است.

مبانی نظری پژوهش

- طرح‌واره درمانی از دیدگاه جفری یانگ

شخصیت، که از مهم‌ترین عناصر داستان به شمار می‌رود، «برگرفته از واژه لاتین persona و به معنای نقاب مورد استفاده هنرپیشه‌ها در نمایش است» (گنجی، ۱۳۹۱ش: ۲۲۶). افزون بر این، شخصیت از اساسی‌ترین ابزار داستان‌نویس برای آشکار ساختن نیروهای محرک واقعیت پیرامون ما به شمار می‌رود (بالوی، ۱۳۹۶ش: ۱۰۵).

شخصیت از قابلیت‌های فراوانی در خلق آثار داستانی برخوردار است؛ زیرا «جنبه قابل رؤیت منش فرد، به‌گونه‌ای که در دیگران تأثیر می‌گذارد، قلمداد می‌شود» (صفاری‌نیا، ۱۳۹۷ش: ۲). در واقع، از رهگذر شخصیت می‌توان درون‌مایه رمان را تشخیص داد. در علم روان‌شناسی نیز، شخصیت از جذاب‌ترین موضوعات است که نشان‌دهنده آن ویژگی‌های ذهنی، رفتاری و احساسی است که هر فرد را از دیگری متمایز می‌کند. در این علم، شخصیت مجموع کیفیت‌های موروثی و اکتسابی است که فرد را منحصر به فرد می‌سازد (مرادی و همکاران، ۱۳۹۸ش: ۳۹۸). جفری یانگ از روان‌شناسانی بود که تجارب اولیه فرد در خانواده را بر چگونگی شکل‌گیری شخصیت مؤثر می‌دانست؛ بنابراین، با توجه به تأثیر محیط اولیه کودک در خلق دنیای بزرگ سالی‌اش، یانگ اصطلاح طرح‌واره را برای بیان مشکلات دوران بزرگسالی به کار گرفت. طرح‌واره درمانی رویکردی تلفیقی است که در چند دهه اخیر در روان‌شناسی رواج چشمگیری یافته است؛ زیرا به جنبه‌های بسیار زیادی از شخصیت از جمله مباحث شناختی، مباحث رفتاری و مباحث عمیق‌تر مانند ناخودآگاه، روان‌کاوی و مسائل هیجانی می‌پردازد.

مقصود از طرح‌واره‌ها در این پژوهش طرح‌واره‌های درمانی است که با درمان شناختی رابطه مستقیمی دارند. بک یکی از صاحب‌نظران این حوزه است که نخستین بار واژه طرح‌واره را در آثارش به کار برد. «نظریه ارون بک درباره افسردگی چهار مؤلفه شناختی دارد. این چهار مؤلفه عبارت‌اند از: افکار خودآیند، طرح‌واره‌ها، خطاهای منطقی و مثلث شناختی (فری، ۱۳۹۳ش: ۴۳). «رایش معتقد است شخصیت از سه لایه روین، انتقالی و هسته‌ای که هسته زیستی شخصیت را تشکیل می‌دهد تکوین

یافته است. او لایه روین را لایه‌ای دروغین و نقاب‌مانند می‌داند که چهره حقیقی انسان زیر آن پنهان شده است و لایه انتقالی طبقه فردی و چکیده‌ای از امیال لجام‌گسیخته و امیال ناخودآگاه انحراف‌آمیز است. لایه هسته‌ای از انگیزه‌های اجتماعی - طبیعی نشئت گرفته که بر سرشت طبیعی فرد دلالت دارد؛ محلی که به امیال انسان سرشتی انسان‌گونه می‌بخشد.» (عباس، ۱۹۹۶م: ۱۳۱)

«آپورت شخصیت را سازمان یویا با سیستم‌های روانی - فیزیکی و معین‌کننده تفکری ویژه در فرد می‌داند. او برای حمایت از منحصر به فرد بودن افراد قائل به وراثت و محیط در شکل‌گیری شخصیت است» (شولتز و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۴۴). منظور از محیط، محیط اجتماعی است که فرد سال‌های ابتدایی زندگی‌اش را در آن می‌گذراند؛ یعنی خانواده، مدرسه، دوستان، نخستین موفقیت‌ها و شکست‌های دوران کودکی و... . نام دیگر طرح‌واره تله است. «تله زندگی الگویی است که از کودکی آغاز و تأثیرات آن در تمامی طول روز منعکس می‌شود. آغازگر این الگو رفتار خانواده‌ها با کودکانشان است. سرانجام، هر تله زندگی به بخشی از هویت آن‌ها تبدیل می‌شود.» (یانگ و کلوسکو، ۱۳۹۵ش: ۲۳)

طرح‌واره‌های درمانی با درمان شناختی رابطه مستقیمی دارند. طرح‌واره‌ها به دو دسته کلی طرح‌واره‌های غیرشرطی (ناسازگار اولیه) و طرح‌واره‌های شرطی (ثانویه) تقسیم می‌شوند. «طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه الگوهای هیجانی و شناختی خودآسیب‌رسانی هستند که در ابتدای تحول در ذهن شکل گرفته‌اند و در سیر زندگی تکرار می‌شوند. طرح‌واره‌هایی که بعدها در سیر تحول شکل می‌گیرند، طرح‌واره‌های شرطی یا ثانویه هستند. طرح‌واره‌های غیرشرطی هیچ راه‌گریزی برای فرد باقی نمی‌گذارند. یعنی فرد هر کاری انجام دهد، نتیجه یکی است؛ اما طرح‌واره‌های شرطی روزنه‌امیدی برای فرد ایجاد می‌کنند، به طوری که فرد پیش خود خیال می‌کند توانایی تغییر نتیجه را دارد.» (قهاری، ۱۳۹۶ش: ۳۲-۳۳)

طرح‌واره درمانی جفری یانگ ریشه در رفتاردرمانی شناختی (CBT) دارد و بر اثر تجربه‌های دردناک مرحله کودکی شکل می‌گیرد. این طرح‌واره‌ها تشکیل‌دهنده هسته مرکزی اضطراب‌های فرد و مشکلات شناختی‌اند. یانگ، در ابتدای امر، طرح‌واره درمانی را برای بیماران که پاسخ خوبی به رفتاردرمانی کلاسیک نمی‌دهند ابداع کرد. بیشتر این بیماران علائم گسترده‌ای مانند الگوهای روابط بین فردی متغیر یا ثابت پیچیده‌ای را نشان می‌دهند. همچنین، به‌طور معمول ملاک‌های یک یا چند اختلال شخصیتی را دارند.

تحلیل روان‌شناسانه شخصیت ناهد

- طرح‌واره بازداری هیجانی

یکی از مؤثرترین طرح‌واره‌های شرطی در نقد روان‌کاوانه جفری یانگ طرح‌واره بازداری هیجانی است. این طرح‌واره به افراد دارای مشکل در زمینه بروز عواطف کمک‌شایانی می‌کند. منظور از طرح‌واره بازداری هیجانی ناتوانی افراد در بروز احساسات است. «ابراز هیجان‌ها از نظر بیماران دارای این نوع طرح‌واره کار بسیار احمقانه‌ای است.» (هیث و استارتاپ، ۱۴۰۱ش: ۶۰)

«حوزه‌هایی که بازداری درباره آن‌ها اعمال می‌شود عبارت‌اند از:

الف) بازداری از بروز خشم و پرخاشگری؛

ب) بازداری از بیان تکانه‌های مثبت (از قبیل خوشحالی، محبت، بازی و...):

ج) بازداری از بیان آسیب‌پذیری یا بیان بی‌پرده احساسات و نیازهای شخصی؛

د) تأکید افراطی بر عقلانیت و انکار هیجان‌ها» (بانگ و همکاران، ۱۳۹۳ ش: ۱ / ۴۱).

این مسئله به علل متعددی همچون سرکوبی احساسات در گذشته اتفاق می‌افتد.

موارد یادشده، در صورت ظهور در شخصیت افراد، از طریق واکاو گذشتۀ آن‌ها و ارائه راهکارهای مناسب با هر وضعیت جبران‌پذیر است. بیشترین نمود طرح‌واره بازداری هیجانی در داستان بئر الحرمان به شخصیت اصلی یعنی ناهد فخرالدین مربوط می‌شود. ناهد، هنگام حضور در مطب روان‌پزشک، برای تسکین هیجان‌های منفی ناشی از طرح‌واره‌های ناسازگار به پرهیز هیجانی متوسل می‌شود و از ذکر اتفاقات روی داده در منزلشان از جمله رابطه زناشویی مادر و ناپدری اش خودداری می‌کند:

قُلْتُ فِي إِصْرَارٍ: هَلْ زَعَلَا مِنْ بَعْضٍ...

وَسَكَتَتْ قَلِيلًا... كَأَنَّهَا تُحَاوِلُ أَنْ تَشُدَّ شَيْئًا مِنْ أَعْمَاقِهَا، ثُمَّ قَالَتْ فِي جِدَّةٍ:

أَبَدًا أَنَا... مَا أَعْرِفُ أَنَّهُمَا زَعَلَا مِنْ بَعْضٍ... أَبِي طَوَالَ حَيَاتِهِ مَا دَخَلَ غَرْفَتِهِ لِلنُّومِ إِلَّا بَعْدَ أَنْ يَطْمِئِنَّ عَلَيَّ أُمِّي^۱ (عبدالقدوس،

بی‌تا: ۳۱-۳۲).

در متن مزبور، ناهد فقط به بُعد مهربانی فخرالدین اشاره می‌کند و از بازگو کردن رفتارهای انتقام‌گونه او در قبال مادرش خودداری می‌کند. روان‌پزشک با پرسش از روابط خانوادگی سعی می‌کند به ریشه مشکلات ناهد واقف شود؛ اما با بازداری هیجانی ناهد روبه‌رو می‌شود و برای مدتی بهبودی ناهد مختل می‌گردد. انکار ناخوشی‌ها، کنترل و منطقی بودن افراطی، سرکوب خشم، و گوشه‌گیری از ویژگی‌های پرهیز از طرح‌واره است (نوربالا و همکاران، ۱۳۹۵ ش: ۶۸). نشانه‌های ذکر شده از بارزترین ویژگی‌هایی است که ناهد با توسل به آن‌ها می‌خواهد از فعال شدن طرح‌واره‌ها بپرهیزد. راوی رمان، که پزشک معالج است، ناهد را شخصیتی بسیار محتاط توصیف می‌کند؛ زیرا ناهد درباره مادرش چیزی به روان‌پزشک نمی‌گفت و در مواقع اجبار از او با لفظ بیچاره یاد می‌کرد:

عِنْدَمَا كَانَتْ تَتَحَدَّثُ عَنْهَا كَانَتْ تَصِفُهَا أَحْيَانًا، بِأَنَّهَا «سِتْ غَلْبَانَةٌ»... دُونَ أَنْ تُبَدِي سَبَبَ إِقْتِنَاعِهَا «بِأَنَّهَا غَلْبَانَةٌ»... وَعَلَى

العكس، كَانَتْ تَتَحَدَّثُ كَثِيرًا عَنْ أَبِيهَا... وَكَانَتْ تَفْخُرُ بِهِ... وَتَفْخُرُ بِتَدْلِيلِهِ أَيْ... وَتُبَالِغُ فِي سَرْدِ صُورِ هَذَا التَّدْلِيلِ، رَغْمَ أَنَّهَا كَانَتْ تَعْرِفُ بِأَنَّهُ يَسْتَنَدُ فِي مُرَاقَبَتَيْهَا^۲ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۱۸-۱۹).

در متن یادشده، ناهد از توصیف رابطه مادر با ناپدری اش خودداری می‌کند و در صورت لزوم از وی با عنوان «زن بیچاره» یاد می‌کند و بیشتر درباره کارهای شایسته ناپدری اش، که در آن زمان گمان می‌کرد پدر واقعی او است، سخن به میان می‌آورد و در ترسیم سیمای او راه افراط را می‌پیماید. بروز ندادن هیجان منحصر در صحنه‌های یادشده نیست؛ زیرا حتی زمانی که پزشک معالج ناهد او را برای پاسخ گفتن به پرسشی مبنی بر چگونگی رابطه پدر و مادر و نحوه آشنایی و ازدواج آن‌ها تحت فشار قرار می‌دهد، نتیجه‌ای عایدش نمی‌شود:

فِيهِ لَمْ تَذْكَرْ سَبَبًا وَاحِدًا يَجْعَلُ أُمُّهَا تَصِفُ أَبَاهَا بِأَنَّهُ مَلَكَ... لَمْ تَتَكَلَّمْ عَنِ الْعَلَاقَةِ بَيْنَ أُمِّهَا وَأَبِيهَا... بَلْ كَانَتْ تَهْرُبُ دَائِمًا

مِنْ مُوَاجَهَةِ هَذِهِ الْعَلَاقَةِ... وَعِنْدَمَا كُنْتُ أَوَاجِهُهَا بِأَسْئَلَتِي لِتَتَحَدَّثَ عَنِ هَذِهِ الْعَلَاقَةِ، كَانَتْ تَحْتَارُ... وَكَانَتْ تَبْدُو صَادِقَةً فِي

حیثیتها...^۳ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۱۹).

در متن مزبور، ناهد، از قول مادرش، ناپدری‌اش را فرشته یاد می‌کند و دلیلی برای این ادعای مادر ذکر نمی‌کند. او همواره از بیان چگونگی رابطه مادر و ناپدری‌اش فرار می‌کند و هنگام مواجه شدن با سیل پرسش‌های روان‌پزشک سرگردان می‌شود که در این امر صادق به نظر می‌رسد. در جای دیگری از رمان، راوی اوج بازدارنده هیجانی ناهد را ترسیم می‌نماید:

بَدَأْتُ أُوَاجِبُهَا بِأَسْئَلَتِي لِيَتَحَدَّثَ عَنِ أُمِّهَا وَأَبِيهَا.. وَلَكِنَّهَا لَمْ تَكُنْ تَقُولُ أَبَدًا شَيْئًا هَامًّا... كَانَتْ تَهْرُبُ -رَغْمًا عَنْهَا- مِنْ مُوَاجَهَةِ هَذِهِ النَّاحِيَةِ مِنْ حَيَاتِهَا... وَكَانَتْ تَفُورُ أَحْيَانًا وَتَصْرُخُ: لَا أَعْرِفُ.. لَا أَعْرِفُ... أَنْتَ تَعَالَجِنِي وَلَا تَعَالِجُهُمْ^۴ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۲۱).

در متن یادشده، روان‌پزشک با تنگ کردن عرصه بر ناهد از رهگذر پرسش‌های مکرر می‌خواهد نکته‌ای از خلال صحبت‌های او استنباط کند که برای بهبود شرایط روحی ناهد از آن بهره جوید؛ اما ناهد به پرخاشگری رو می‌آورد و از روان‌پزشک می‌خواهد که فقط به معالجه او بپردازد.

- طرح‌واره فرمان‌پذیری

افراد مبتلا به این عارضه شبیه غلامان حلقه‌به‌گوشی هستند که فرامین اربابانشان را انجام می‌دهند. اشخاص دارای این طرح‌واره خود را کامل در اختیار خواسته‌های دیگران قرار می‌دهند. آن‌ها تحت سلطه دیگران هستند و خود را ملزم به رعایت اوامر دیگران می‌دانند. آن‌ها معتقدند، با قرار دادن خود در اولویت، دیگران را آزرده‌خاطر خواهند ساخت (یانگ و کلووسکو، ۱۳۹۵ش: ۵۲). «این طرح‌واره خود را به دو گونه اطاعت از نیازها و اطاعت از هیجان‌ها نشان می‌دهد. این طرح‌واره از آن جهت که فرد نیروی خویش را صرف جلب رضایت دیگران می‌کند با طرح‌واره ایثار هم‌پوشانی دارد. در این رمان، طرح‌واره اطاعت بیشتر در شخصیت ناهد و تسلیم شدن او در برابر سلیمان نمود می‌یابد:

يَقْتَرِبُ مِنْهَا بِوَجْهِهِ... وَتَحْسُ كَأَنَّهَا تَسْقُطُ وَسَطَ الْخُطُوطِ الْعَمِيقَةِ الَّتِي تَشْرُطُ وَجْهَهُ... إِنَّهُ يُرِيدُهَا... وَهُوَ يَأْخُذُهَا... وَهِيَ لَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تُقَاوِمَ... كَيْفَ تُقَاوِمُ وَهُوَ يَحْمِلُ سِرِّهَا وَيَسْتَطِيعُ أَنْ يَهْدِدَهَا بِهِ... وَأَصْبَحَتْ لِسُلَيْمَانَ... تَحْتَ أَمْرِهِ...^۵ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۱۶).

ناهد، برای رهایی از محرومیت و دریافت عشق، به طرح‌واره ثانویه اطاعت روی آورده است. وی در هنگام ملاقات با روان‌پزشک ادعا می‌کند سلیمان، پس از آگاهی از ماجرای رسوایی او در منزل هم‌کلاسی‌اش هشام، از این موقعیت سوءاستفاده کرده و از او درخواست‌های نابجایی داشته و او از ترس برملا شدن آن رسوایی به خواسته‌های سلیمان تن داده است. مطابق نظریه جفری یانگ، چنین فردی «نسبت به واگذاری افراطی کنترل خود به دیگران احساس اجبار می‌کند. این کار معمولاً برای اجتناب از خشم صورت می‌گیرد» (یانگ و همکاران، ۱۳۹۳ش: ۱/۴۰)؛ اما در حقیقت این خود ناهد است که بر اساس عقده روانی حاصل از مشاهده اجحاف ناپدری‌اش در حق مادرش و محروم ساختن وی از هم‌بستری با خود به تحریک مردان مبادرت می‌ورزیده و برای قانع ساختن خودش با بهانه‌های مختلفی به موجه ساختن کارهایش پرداخته است. در جای دیگری از رمان، راوی در توصیف رابطه عاشقانه ناهد پس از ازدواج می‌گوید: «عاش سلیمان فی حیاتها بعد الزواج... کما کان یعیش قبل الزواج... یأخذها عندما يريد»^۶ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۱۷).

این بند به این حقیقت اشاره دارد که ناهد ماجرای محرومیت مادرش از روابط زناشویی را در دوران کودکی از مربی اش یا یکی از خدمتکاران شنیده بود؛ زیرا فخرالدین قادر به پنهان ساختن ماجرای تولد ناهد به فاصله دو تا سه ماه پس از ازدواجشان نبوده و چه بسا در میان اطرافیانشان کسی از علاقه مادر ناهد به عشق سابقش باخبر بوده است. ناهد موضوع بی‌اعتنایی‌های ناپدری اش (فخرالدین) به مادرش را نیز بارها مشاهده کرده است. همه این موارد، با اتفاق افتادن در ضمیر ناخودآگاه ناهد، عقده وی را تشکیل داده است. از این رو، ناهد سعی می‌کرد عقده‌اش را به سمت نفرت از پدرش یا نفرت از مردی که یقین داشت پدرش است سوق دهد، که از جمله آن‌ها می‌توان به گاز گرفتن گوش ناپدری اش در دوران کودکی اشاره کرد؛ اما اشتیاق ناپدری فرصتی برای نفرتش باقی نگذاشت و همه این عقده‌ها را پنهان ساخت. با گذشت زمان، عقده‌ها بزرگ‌تر شد و عقده ناهد به سمت خطرناک تعدد روابط عاشقانه با مردان نامحرم و تأثیرات مخرب آن در روح و روانش پیش رفت. در بخش دیگری از رمان، سلیمان به نقل حوادث روی داده میان او و ناهد برای پزشک معالج می‌پردازد، که بیانگر مبتلا بودن ناهد به طرح‌واره فرمان‌پذیری است:

إلى أن في أحد الأيام... عند ما كُنَّا راجعينَ من الجامعَةِ... اتَّجهت نحو سِجَّةِ القُيُومِ... صرخت، و قالت لي «أين نذهب؟»... فصَحكتُ في سِرِّي، قُلْتُ لها: «نذهب لمِشوارِ صَغيرٍ»... وفضلتُ تصرخ طوالَ السَّكَّةِ... إلى أن وَصلنا نفس المكان الذي قد ذهبنا إليه سابقاً... وَقَفْتُ العَرَبِيَّةُ، وَنَزَلْتُ وَقَعَدْتُ جَنبَهَا... وابتدأتُ أَمسُكُهَا بالقُوَّةِ، وَقُلْتُ لها: «أنتِ تفكرين أن خادمك... لماذا رَضِيَتْ لي سابقاً»... أَوَّلُ ما قُلْتُ لها هكذا... فَتَحَّتْ عَيْنَيْهَا كَأَنها تبحث على شيء لم تذكره... وَاسْتَسَلَمَتْ... وَوِين ذلك اليوم إلى الآن لا تُقاومُ... فكُنَّا نذهب إلى بيتي... مِنْ غَيْرِ ما تُقُولُ حاجةً...^٧ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۳۸).

متن مذکور یادآور طرح‌واره فرمان‌پذیری است. ناهد، با توجه به شرایط پیچیده خانوادگی، مبتلا به نوعی بیماری دوشخصیتی شده بود؛ زیرا گرفتار کردار عجیبی هنگام فرو رفتن در شخصیت دومش بود؛ رفتارهایی که هنگام هوشیاری آن‌ها را به یاد نمی‌آورد، از جمله اینکه روی بدن خود آثاری را می‌دید، اما زمان و مکان وقوع و حتی عامل آن‌ها را نمی‌دانست. از این رو، ناهد نخستین باری که تسلیم سلیمان شد در شخصیت دومش فرو رفته بود. دومین بار زمانی بود که سلیمان به او گفت پیش از این نیز تسلیم او شده است. بنابراین، هنگامی که سلیمان، از میان رفتارهایش، تسلیم شدنش به او را تعریف کرد، شخصیتش در مقابل او ضعیف گشت و برای بار دوم تسلیم او شد. ناهد، که برای کتمان ضعفش تلاش می‌کرد، خود را این‌گونه قانع می‌ساخت که تسلیم شدنش به سلیمان به‌خاطر آن است که او را به افشای رازش با هشام تهدید می‌کند.

امر دیگری که وجود این طرح‌واره را درون این شخصیت به اثبات می‌رساند باقی ماندن در رابطه‌ای معیوب است. این شخصیت، با وجود همه تحقیرهایی که از شریک عاطفی اش می‌بیند، باز هم حاضر به قطع رابطه با او نیست؛ چرا که افراد مبتلا به این طرح‌واره از «اینکه به‌تنهایی تغییر کنند نفرت دارند» (یانگ و همکاران، ۱۳۹۳: ۱/۲۶۳).

تحلیل روان‌شناسانه شخصیت فخرالدین

- طرح‌واره خودقربانگری و ایثار

افراد مبتلا به این طرح‌واره بسیار فداکارند و می‌کوشند تمامی نیازهای دیگران را برآورده سازند (هیث و استارتاپ، ۱۴۰۱: ۵۱). تمرکز افراطی بر ارضای نیازهای دیگران ارضا نشدن نیازهای خود فرد را به همراه دارد. رایج‌ترین علل انجام این کار

عبارت است از: جلوگیری از آسیب رساندن به دیگران، جلوگیری از احساس گناه ناشی از خودخواهی یا تداوم ارتباط با افراد نیازمند. اوج خودقربانگری در رمان بئر الحرمان را می‌شود در رفتار ناپذیری ناهد مشاهده کرد:

وَقَدْ دَلَّلَهَا أَبُوْهَا فِي طَفُولِيَّتِهَا، وَلَكِنَّهُ كَانَ يَخَافُ عَلَيْهَا... كَانَ يُرَاقِبُهَا دَائِمًا... وَكَانَ يَتَقَصَّى أَنْبَاءَ صَدِيقَاتِهَا فِي الْمَدْرَسَةِ، وَعَائِلَاتِهِنَّ، وَيَذْهَبُ بِنَفْسِهِ لِيُقَابِلَ مُدِيرَةَ الْمَدْرَسَةِ، وَالْمُدْرَسَاتِ... لِيَسْأَلَهُنَّ عَنِ سُلُوكِهَا وَعَنِ تَصْرُفَاتِهَا...^۷ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۱۳).

متن مزبور حاکی از آن است که فخرالدین از هیچ کوششی برای رشد ناهد فروگذار نکرده است و برای اینکه از او فرد موفق‌تری در همه زمینه‌ها بسازد حتی بر انتخاب دوستانش نظارت می‌کرد؛ در این مسیر از کادر مدرسه ناهد بسیار کمک می‌گرفت و تا زمانی که از شخصیت دوستانش آگاه نمی‌شد اجازه دوستی با آن‌ها را به او نمی‌داد. فخرالدین در جای دیگری از رمان می‌گوید:

ليس لنا هدي ذنب... ذنبيها يرجع إلى خطأ أمها... وأحاول من يوم ميلادها أن أكنتم الحقيقة عنها... نسيبتها لِنَفْسِي فِي شَهَادَةِ مِيلَادِهَا.. اعترف بها... وعاملتها كبنتي... ما اعتقد أن أبا حب بنته وصرفت عليها بقدر ما أنا حبيبت ناهد وصرفت عليها...^۸ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۴۸).

در این متن، فخرالدین آشکارا از بی‌گناهی ناهد یاد می‌کند و مادرش را گناهکار خطاب می‌کند. وی بر پذیرش فرزندخواندگی ناهد و رفتار پدرانه با او تأکید می‌کند تا ایثار بسیار خود در این زمینه را یادآور شود. در جای دیگری از رمان، روان‌پزشک از طریق تکرار بسیار مخارج ناهد توسط فخرالدین با طرح پرسشی فرضی به قضیه فرزندخواندگی ناهد پی می‌برد:

كُنْتُ قَدْ لَاحِظْتُ فِي حَدِيثِهِ إِنَّهُ يَرُدُّ بِاسْتِمْرَارٍ أَنَّهُ أَنْفَقَ عَلَى نَاهِدٍ كَثِيرًا مِنْ أَمْوَالِهِ... وَهَذِهِ الْمُلَاحَظَةُ دَفَعَتْنِي إِلَى إِفْتِرَاضِي أَنَّ نَاهِدَ قَدْ لَا تَكُونُ بِنْتَهُ، لِأَنَّ الْآبَاءَ عَادَةً لَا يُعْطُونَ كُلَّ هَذِهِ الْأَهْمِيَّةِ لِلْأَمْوَالِ الَّتِي يَنْفَقُونَهَا عَلَى أَوْلَادِهِمْ... ثُمَّ إِنَّهُ لَمْ يَنْجِبْ مِنْ زَوْجَتِهِ أَوْلَادًا بِجَانِبِ نَاهِدٍ... ثُمَّ اهْتِمَامُهُ الزَّائِدُ بِأَنْ يَشْرِفَ عَلَى تَرْبِيَّتِهَا بِنَفْسِهِ، كُلُّ ذَلِكَ دَفَعَنِي لِأَنْ أَقُولَ لَهُ، أَنَا كُنْتُ مُنْتَهَظًا مِنْكَ أَنْ تَقُولَ لِي مَثَلًا، إِنَّ نَاهِدَ لَيْسَ بِنْتِي...^۹ (عبدالقدوس، بی‌تا: ۴۸-۴۹).

در این متن، فخرالدین به طرز غیرمتعارفی، با طرح هزینه‌هایی که برای ناهد کرده است، حساسیت روان‌پزشک را به این مسئله برمی‌انگیزاند و روان‌پزشک موضوع پدرخواندگی فخرالدین را کشف می‌کند؛ اما نکته جالب توجه این صحنه آن است که فخرالدین بیش از یک پدر واقعی عمل کرده و در این موضوع راه افراط را پیموده است. در واقع، پناه بردن به طرح‌واره ایثار راهکار فخرالدین برای برون‌رفت از احساس گناه حاصل از سنگدلی بر همسرش است. «این طرح‌واره، با نادیده‌نگاری نیازهای هیجانی فرد و تمرکز بر کسب رضایت دیگران، فرد را دچار مشکل می‌کند، به‌ویژه اینکه یکی از تبعات مهم طرح‌واره ایثار این است که فرد سعی می‌کند تا به هر صورت رابطه را تداوم دهد.» (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸۴)

- طرح‌واره معیارهای سخت‌گیرانه

طرح‌واره معیارهای سخت‌گیرانه یکی از طرح‌واره‌های شرطی پرکاربرد از نگاه جفری یانگ است، که در آن فرد در همه زمینه‌ها و از همه افراد، خواه کوچک و خواه بزرگ، آشکارا انتقاد می‌کند؛ انتقاداتی که در بسیاری از موارد شکل عیب‌جویی به خود می‌گیرد. ویژگی عمده معیارهای سخت‌گیرانه تمرکز افراطی روی کار، موفقیت و دستیابی به استانداردهای بسیار بالا است

هیث و استارتاپ، ۱۴۰۱ ش: ۶۱) «این طرح‌واره به‌طور معمول در خانواده‌هایی بروز می‌نماید که اعضای آن‌ها از ترس مورد انتقاد واقع شدن تحت فشارند. افراد مبتلا به طرح‌واره مذکور از خودشان و دیگران بیش از حد عیب‌جویی می‌کنند و انجام کارها توسط دیگران را با کیفیت عالی و در کمترین زمان ممکن خواهان‌اند.» (بانگ و همکاران، ۱۳۹۳ ش: ۱ / ۴۱) محمد فخرالدین، شخصیت بسیار انتقادگر این رمان، همسرش را آماج انتقادهای سخت‌گیرانه و افراطی قرار می‌دهد:

كُلُّ مَا فَعَلْتُ هُوَ أَنِّي سَأَلْتُهَا عَنِ إِسْمِ عَشِيْقِهَا... مَا رَضِيَتْ أَنْ تَقُولَ لِي... صَرَبْتُهَا... وَبَقِيَتْ أَضْرِبُ فِيهَا إِلَى أَنْ قَالَتْ لِي... قَالَتْ: عَلِي. إِسْمِ وَاجِدٍ مِنْ أَوْلَادِ حَارْتِنَا كَانَ مَاتَ فِي حَادِثَةٍ قَبْلَ مَا نَتَجَوَّزُ بِثَلَاثَةِ شُهُورٍ... مَاتَ... وَهُوَ يَعِيشُ أَمَامِي إِلَى الْآنِ... مَنْذُ أَنْ عَرَفْتُ الْحِكَايَةَ وَهُوَ يَعِيشُ لِأَقْتُلُهُ بِنَفْسِي... وَلِيَلَيْتُهَا فَكَّرْتُ أَنِّي أَقْتُلُ زَوْجَتِي... لَكِنْ مَا قَدَرْتُ... فَكَّرْتُ فِي حَاجَاتِ كَثِيرَةٍ... إِنَّمَا كُلُّ الَّذِي عَمِلْتُهُ إِنِّي مَا اقْتَرَبْتُ إِلَيْهَا... سَبِيَّتَهَا وَذَهَبْتُ إِلَى الْغُرْفَةِ الْمَجَاوِرَةِ، وَمَسَكْتُ الْمُصْحَفَ وَحَلَفْتُ أَنِّي لَا أَعَاشِرُهَا مُعَاشِرَةَ الْأَزْوَاجِ أَبَدًا... وَمِنْ يَوْمِهَا إِلَى الْآنِ مَا اقْتَرَبْتُ نَاجِيَّتَهَا... وَلَا نِمْنَا طَوَالَ حَيَاتِنَا فِي سَرِيرٍ وَاجِدٍ^{۱۱} (عبدالقدوس، بی‌تا: ۴۶-۴۷).

در متن یاد شده، محمد فخرالدین، با بیان حوادث شب عروسی‌اش برای روان‌پزشک، از همسرش به‌خاطر ارتکاب گناه سخت انتقاد می‌کند و تنبیهات بی‌رحمانه‌اش را که باعث دوری او از همسرش شده بود بیان می‌کند. تنبیهات فخرالدین، افزون‌بر آنکه از همسرش جسمی بی‌روح ساخته بود، سرنوشت ناهد را به‌طور غم‌انگیزی رقم زده بود. محمد فخرالدین در جای دیگری از رمان به روان‌پزشک می‌گوید:

هِيَ تَعْرِفُ أَنِّي أَعَاقِبُهَا... وَتَعْرِفُ أَنَّهَا تَسْتَحِقُّ الْعِقَابَ... كَانَتْ تَتَعَذَّبُ... وَيُمْكِنُ إِلَى الْآنِ تَتَعَذَّبُ... وَكُنْتُ أَعْرِفُ أَنَّهَا تَقْعُدُ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَحْيَانِ فِي غَرْفِهَا وَهِيَ تَصْرُخُ... إِنَّمَا مَا تَنْسَى أَنِّي كُنْتُ أَتَعَذَّبُ مَعَهَا... أَنَا أُحِبُّهَا وَرَغِمَ ذَلِكَ حَرِمْتُ نَفْسِي مِنْهَا^{۱۱} (عبدالقدوس، بی‌تا: ۴۷).

در متن یاد شده، محمد فخرالدین به‌روشنی از شایستگی همسرش برای تنبیه شدن سخن می‌گوید و او را سزاوار عذابی سخت و دردناک می‌داند. به نظر می‌رسد ناپدیری ناهد از سلامت روان برخوردار نیست؛ چراکه «والدین سالم خشم‌شان را به شیوه‌ای بیان می‌کنند که نیازهایشان — بدون تهدید و تحقیر — انتقال داده شود و روابط آن‌ها به‌خاطر تعارضات عادی آسیب نبیند» (آرنتز و جیکوب، ۱۳۹۸ ش: ۲۴۳)؛ اما فخرالدین در این صحنه، افزون‌بر عذاب دادن همسرش، دخترخوانده‌اش ناهد را نیز آزار می‌دهد. در گفت‌وگوی زیر از ناهد و روان‌پزشک نیز طرح‌واره انتقادگری افراطی ناهد نمایان است:

سَأَلْتُهَا: مَاذَا عَمَلْتَ عِنْدَ أَمِّكَ... تَكَلَّمْتَمَا عَنْ أَيِّ شَيْءٍ؟ قَالَتْ وَهِيَ تَصِيحُ: مَا تَكَلَّمْنَا... كَانَتْ تَشْتَكِي! قُلْتُ وَأَنَا الْأَحِقُّهَا قَبْلَ أَنْ تَحْمَدَ ذَاكَرْتَهَا، كَانَتْ تَشْتَكِي لِمَاذَا؟ قَالَتْ فِي صَوْتٍ ضَعِيفٍ لَاهِيٍّ: مَا أَعْرِفُ... أُمِّي كَانَتْ تَشْتَكِي دَائِمًا... تَشْتَكِي كَثِيرًا! قُلْتُ: مَنْذُ أَيِّ وَقْتٍ... مَتَى كَانَتْ أَوَّلَ مَرَّةٍ رَأَيْتَ أَنَّهَا تَشْتَكِي؟ مَنْذُ زَمَنِ بَعِيدٍ... مَنْذُ زَمَنِ بَعِيدٍ... مَنْذُ أَنْ كُنْتُ صَغِيرَةً... دَائِمًا كَانَتْ تَشْتَكِي أُمِّي... سَتِ غَلْبَانَةٌ...^{۱۲} (عبدالقدوس، بی‌تا: ۴۶).

در متن یاد شده، روان‌پزشک سعی می‌کند از راه گفت‌وگو با ناهد دریچه‌ای برای ورود به درون وی بیابد؛ اما ناهد با انتقاد از مادرش سیمایی پرخا شگر و دمدمی مزاج از او ارائه می‌دهد که ارتباط با وی دشوار است؛ این در حالی است که برخوردهای مادرش با او، با توجه به شرایط پیچیده‌ای که در منزل همسرش تجربه می‌کرد، امری طبیعی به نظر می‌رسید.

دستاوردها

با توجه به نقش خانواده در پیدایش طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در وجود فرد، می‌توان اذعان داشت ناهد حوزه «طرد و بریدگی» را به دو صورت تجربه کرده است، که در مورد اول بی‌مهری‌های ناپدری به مادرش و در مورد دوم، رابطه عاشقانه او با هم‌کلاسی‌اش هشام نقش دارند. این حوزه شامل طرح‌واره‌های اولیه و غیرشرطی «محرومیت هیجانی، نقص و شرم» است که ناهد در آن گرفتار شده و با طرح‌واره شرطی «اطاعت» سعی در برون‌رفت از طرح‌واره‌های یادشده دارد. او ابتدا «سبک مقابله‌ای تسلیم» را برمی‌گزیند و سپس «جبران افراطی» را در مقابله با طرح‌واره‌هایش اتخاذ می‌کند.

اگرچه ناهد در کودکی از عنایت ویژه ناپدری برخوردار بوده، اما مشاهده بی‌مهری‌های ناپدری به مادر و اتفاق افتادن آن‌ها در ضمیر ناخودآگاهش به شکل‌گیری عقده‌های روانی او منجر شده است. از این‌رو، ناهد سعی می‌کند عقده‌اش را به سمت نفرت از پدرش یا نفرت از مردی که یقین داشت پدرش است سوق دهد؛ اما محبت ناپدری به او فرصتی برای نفرتش باقی نگذاشت و همه این عقده‌ها پنهان باقی ماند.

از علل پیدایش طرح‌واره‌های ناسازگار در شخصیت فخرالدین نیز ارضا نشدن نیازهای هیجانی از قبیل امنیت و ثبات در رابطه عاشقانه با همسر و نیز محبت و پذیرش را می‌توان ذکر کرد. از بین پنج حوزه اصلی طرح‌واره یانگ، حوزه دوم، «خودگردانی و عملکرد مختل»، در شخصیت ناپدری نمود بیشتری دارد و این حوزه در قالب «وابستگی، خویشتن تحول‌نیافته، گرفتار و شکست‌خورده» در وی بروز یافته است، به طوری که شخصیتی با طرح‌واره انتقادگری افراطی از او ساخته است که مدام از همسرش به خاطر خطاهای گذشته انتقاد می‌کند.

فخرالدین به طرز غیرمتعارفی هزینه‌های زیادی را صرف پیشرفت ناهد کرده و بیش از یک پدر واقعی ناهد را مورد عنایت خویش قرار داده و در این موضوع راه افراط را پیموده است. این امر از احساس گناه حاصل از سنگدلی او با همسرش ناشی می‌شود؛ از این‌رو، برای رهایی از عذاب وجدانی که گریبان‌گیرش شده به خودقربانگری افراطی روی آورده است.

پی‌نوشت

۱. با اصرار گفتیم: آیا با همدیگر قهر کرده‌اند... کمی سکوت کرد... گویا سعی می‌کرد چیزی از اعماق وجودش بیرون بکشد؛ سپس با تندی گفت: اصلاً... من نمی‌دانم که با یکدیگر قهرند... بابا همیشه تا از مامان خیالش راحت نمی‌شد به اتاقش نمی‌رفت و نمی‌خواست.
۲. زمانی که درباره او صحبت می‌کرد، گاهی او را «زن بیچاره» توصیف می‌کرد... بدون اینکه علت قانع کردن خود درباره «زن بیچاره» را بروز دهد... و برعکس، بیشتر درباره پدرش صحبت می‌کرد... و به او افتخار می‌کرد... و به نازپروری خودش توسط پدرش افتخار می‌کرد... و پیاپی در به تصویر کشیدن آن اغراق می‌کرد، با آنکه به سخت‌گیری‌اش در مراقبت کردن از او اعتراف می‌کرد.
۳. او یک دلیل برای فرشته بودن فخرالدین از نظر مادرش نمی‌آورد... درباره رابطه پدر و مادرش صحبت نکرد... بلکه همیشه از رویارویی با این ارتباط فرار می‌کرد... و هنگامی که با سؤالاتم او را مواجه می‌کردم تا در این زمینه سخن بگوید، حیران می‌شد... و در سرگردانی خویش راستگو به نظر می‌رسید...
۴. او را با پرسش‌هایم روبه‌رو ساختم تا درباره پدر و مادرش صحبت کند؛ اما هرگز چیز مهمی نمی‌گفت... و از این قسمت زندگی‌اش ناگزیر فرار می‌کرد... و گاهی عصبی می‌شد و فریاد می‌کشید: نمی‌دانم... نمی‌دانم... تو مرا درمان می‌کنی نه آن‌ها را.
۵. به صورتش نزدیک می‌شود... و احساس می‌کند وسط خطوط ژرف برجسته صورتش می‌افتند... او ناهد را می‌خواهد... و او را می‌گیرد... و او نمی‌تواند مقاومت کند. چگونه می‌تواند مقاومت کند، درحالی که رازش را می‌داند و می‌تواند او را با آن تهدید کند... و برای سلیمان شد... تحت فرمان وی...

۶. سلیمان در زندگی پس از ازدواجش بود... همان گونه که در زندگی پیش از ازدواجش نیز بود... هروقت که می خواست، او را می برد.
۷. پدرش او را در کودکی از نعمت فراوان برخوردار ساخت؛ اما درباره او می ترسید... و همیشه مراقبش بود... و از طریق مدرسه جویای اوضاع دوستانش و خانواده هایشان بود. شخصاً به مدرسه می رفت تا کادر مدرسه را از نزدیک ببیند... تا از کردار دوستانش از آن ها بیخورد.
۸. گناه ناهد بی گناهی است... گناهش این است که مادرش اشتباه کرده است... و از روزی که به دنیا آمد، سعی کردم حقیقت را از او پنهان کنم... شناسنامه اش را به نام خودم گرفتم... و او را به جای دخترم پذیرفتم... و همچون دخترم با او رفتار کردم... فکر نمی کنم هیچ پدری آن گونه که من او را دوست دارم و برایش خرج کردم، دخترش را دوست داشته و برایش خرج کرده باشد...
۹. در سخنانش، که مرتب تکرار می کرد، پی بردم برای ناهد بسیاری از دارایی اش را هزینه کرده است... و این نکته من را به سمت این فرضیه برد که ناهد دختر او نیست؛ زیرا پدران به اموالی که برای فرزندانشان خرج می کنند این چنین اهمیت نمی دهند... و اینکه فرزندان دیگری غیر از ناهد از همسر خود ندارد... و نیز اهمیت دادن زیاد به تربیت ناهد... همه این موارد باعث شد به او بگویم: «من منتظر بودم که تو مثلاً به من بگویی ناهد دختر تو نیست»...
۱۰. تنها کاری که کردم این بود که اسم عشقش را پرسیدم... راضی نشد بگوید... او را زدم... آن قدر زدم تا به من گفت... علی. اسم یکی از بچه های محله ماست که سه ماه پیش از ازدواجمان در حادثه ای فوت کرده بود؛ اما از آن موقع تا الان جلوی چشمانم ظاهر است... از زمانی که قضیه را فهمیدم، او جلوی چشمانم است... تا خودم او را به قتل برسانم... آن شب به این فکر کردم که همسر را بکشم... اما نتوانستم... به خیلی چیزها فکر کردم... و تنها کاری که کردم این بود که به او نزدیک نشدم... او را رها کردم و به اتاق دیگری رفتم و قرآن را گرفتم و قسم خوردم که هرگز با او روابط زناشویی نداشته باشم... از آن روز تا الان به او نزدیک نشدم... در طول عمرمان با یکدیگر روی یک تخت نخوابیدیم.
۱۱. می دانست او را تنبیه می کنم... و می دانست که مستحق مجازات است... عذاب می کشید... و ممکن است تا الان عذاب بکشد... و می دانستم که او در اتاقش می نشست و بسیار فریاد می کشید... او فراموش نمی کند که من با او عذاب می کشیدم... من او را دوست دارم؛ درعین حال خودم را از او محروم ساختم.
۱۲. از او پرسیدم: نزد مادرت چه کار کردی... درباره چه چیزی صحبت کردید؟ درحالی که آه و ناله می کرد، گفت: صحبت نکردیم... او گریه می کرد! درحالی که پشت سرهم از او سؤال می پرسیدم و پیش از فروکش کردن حافظه اش گفتم: چرا گریه می کرد؟ نفس نفس زنان با صدای آرام گفت: نمی دانم، مامان همیشه گریه می کند... بسیار گریه می کند! گفتم: از چه زمانی... اولین بار، چه زمانی متوجه گریه کردن او شدی؟ از زمان های دور، از زمان های دور... از زمانی که بچه بودم... مامان همیشه گریه می کرد... او زن بیچاره ای است.

کتاب نامه

- آرتنز، آرنورد و جیکوب، گیتا (۱۳۹۸ش). تکنیک های طرحواره در مانی، الگوی مبتنی بر ذهنیت. ترجمه حامد برآبادی (مترجم). تهران: اسبار.
- بلاوی، رسول (۱۳۹۶ش). تشکیل البناء السردی فی قصیده «عصا الخرنوب» للشاعر حبیب السامر. ادب عربی، ۹(۱)، ۹۳-۱۱۱.
- <https://doi.org/10.22059/jalit.2017.202256.611431>
- شوالتز، دوان پی، شولتز، سیدنی الن و مارانز، هنترام (۱۳۹۴ش). نظریه های شخصیت. ترجمه یحیی سیدمحمدی. ویراستار: فاطمه محمدشاه علی. ویرایش.
- صفاری نیا، مجید (۱۳۹۷ش). نظریه های شخصیت. احمد علی پور (ویراستار علمی). تهران: دانشگاه پیام نور.
- صمیمی، سعیده، عادل زاده، پروانه و پاشایی فخری، کامران (۱۴۰۱ش). نقد روان کاوانه شخصیت "وهاب" در رمان "خانه ادیبی ها" بر اساس طرحواره های ناسازگار اولیه با تکیه بر رویکرد جفری یانگ. پژوهش های ادبی، ۱۹(۷۵)، ۱۰۵-۱۳۱. <https://doi.org/>

2634.19.75.5

- عباس، فیصل (۱۹۹۶م). التحليل النفسي والاتجاهات الفرويدية. بيروت: دارالفكر العربي.
- عبدالقدوس، احسان (د.ت). بئر الحرمان، مکتبتنا. <http://www.makbtbna2211.cvom>
- غیاثی، محمد تقی (۱۳۸۲ش). نقد روان‌شناختی متن ادبی. تهران: نگاه.
- فری، مایکل (۱۳۹۳ش). شناخت‌درمانی گروهی. علی‌صاحبی و همکاران (مترجمان). تهران: سایه سخن.
- قهاری، شهربانو (۱۳۹۶ش). تغییر طرح‌واره‌ها. تهران: رشد.
- گنجی، حمزه (۱۳۹۱ش). روان‌شناسی عمومی. چاپ پنجاه و هفتم، تهران: ساوالان.
- محمدی بایتمبر، چیمین و احمدی، محمدنبی (۱۴۰۳ش). تحلیل روان‌شناسانه شخصیت «میلا» در رمان «خبز علی طاوله الخال میلاد» بر اساس نظریه طرح‌واره درمانی جفری یانگ. مجله‌الجمعیه‌الایرانیه‌للغه‌العربییه و آدابها، ۱۹(۶۹)، ۱۵۲-۱۲۹.
- <https://doi.org/10.22034/iaall.2023.401959.2807>
- مرادی، احمد، کریمی، محمدرضا، مرادی، رضا و کرم‌زاده، محمدامین (۱۳۹۸ش). روان‌شناسی شخصیت. دومین کنفرانس ملی روان‌شناسی و علوم تربیتی. دانشگاه آزاد اسلامی شادگان.
- مرادی، زهرا (۱۴۰۰ش). تحلیل داستان‌های کوتاه احسان عبدالقدوس بر اساس نظریه ژرار ژنت (با تکیه بر مجموعه بئر الحرمان). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم.
- نوربالا، فاطمه، بهرامی، احسان و علی‌پور، احمد (۱۳۹۵ش). اثر پیش‌بین سبک‌های مقابله‌ای اجتناب و جبران افراطی بر سلامت عمومی. روانشناسی سلامت، ۵(۱۷)، ۵۱-۶۲. https://hpj.journals.pnu.ac.ir/article_2791.html
- هیث، جیلیان و استارتاپ، هلن (۱۴۰۱ش). روش‌های خلاقانه طرح‌واره درمانی: پیشرفت‌ها و نوآوری در کار بالینی. حمید بهرامی‌زاده و همکاران (مترجمان). تهران: دانژه.
- یانگ، جفری و کلسکو، ژانت (۱۳۹۵ش). زندگی خود را دوباره بیافرینید: برنامه کاربردی برای پایان بخشیدن به رفتارهای منفی و بازیابی احساسی خارق‌العاده. ساره حسینی عطار (مترجم). مشهد: شمشاد.
- یانگ، جفری، کلسکو، ژانت و ویشار، مارجوری (۱۳۹۳ش). طرح‌واره درمانی؛ راهنمای کاربردی برای متخصصان بالینی. حسن حمیدپور و زهرا اندوز (مترجمان). تهران: ارجمند.
- یزدانی، نادیا (۱۴۰۱ش). عنوان پایان‌نامه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه مترجمی زبان عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری.
- یوسفی، رحیم، ادهمیان، الهام و عبدالحمیدی، کریم (۱۳۹۵ش). نقش طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه، صفات شخصیت و سبک‌های دل‌بستگی در پیش‌بینی علائم نشانگان ضربه دانشجویان دختر. مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، ۱۴(۳)، ۱۹۰-۱۷۱.
- <https://doi.org/10.22051/jwsp.2016.2559>

- Abbas, F. (1996). *Psychoanalysis and al-Fruidiyyah trends*. Beirut: Dar al-Fikr al-Arabi. [In Arabic]
- Abdul Qudous, E. (?). *Be'er AL- Herman*. Maktabtana. <http://www.makbtbna2211.cvom>. [In Arabic]
- Arenz, A., Jacob, G. (1401). *Schema therapy techniques (mindset-based model)*. H. Barabadi (Trans.). Tehran: Esbar Publishing. [In Persian]
- Balawi, R. (1396). Forming the narrative structure in the poem "The Carob Stick" by the poet Habib Al-Samer. *Arabic Literature*, 9(1), 93-111. <https://doi.org/10.22059/jalit.2017.202256.611431> [In Arabic]

- Frei, M. (2013). *Group Cognitive Therapy*. Ali Sahibi et al. (Trans.). Tehran: Sayeh Sokhon Publications. [In Persian]
- Ganji, H. (2012). *General Psychology*. 57th edition, Tehran: Savalan Publishing. [In Persian]
- Ghiasi, M. T. (2012). *Psychological criticism of literary text*. Tehran: Negah Publications. [In Persian]
- Heath, J. & Startup, H. (1401). *Creative schema therapy methods: advances and innovation in clinical work*. H. Bahramizadeh et al. (Trans.). Tehran: Danje Publications. [In Persian]
- Mohammadi Baitembar, C., & Ahmadi, M. N. (2024). *Psychological analysis of the character of "Milad" in the novel "Khuz Ala Tawaleh Al-Khal Milad" based on Jeffrey Young's schema therapy theory*. *Journal of the Iranian Association of Arabic Language and Manners*, 19(69). <https://doi.org/10.22034/iaall.2023.401959.2807> [In Persian]
- Moradi, A., Karimi, M. R., Moradi, R., & Karamzadeh, M. A. (2019). *Personality Psychology. Second National Conference on Psychology and Educational Sciences*, Islamic Azad University, Shadegan Branch. [In Persian]
- Moradi, Z. (2021). *Analysis of Ihsan Abdul Quddus' short stories based on the theory of Gerard Genette (based on the collection Be'er AL- Herman)*. Master's thesis, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom. [In Persian]
- Noorbala, F., Bahrami, E., & Alipour, A. (2016). Predictive effect of avoidance and overcompensation coping styles on general health. *Health Psychology*, 5(17), 51-62. https://hpj.journals.pnu.ac.ir/article_2791.html?lang=en [In Persian]
- Qahari, S. (2016). *Changing schemas*. Tehran: Rushd publishing. [In Persian]
- Safarinia, M. (2017). *Personality theories*. Ahmad Alipour (scientific editor). Tehran: Payam Noor University Press. [In Persian]
- Samimi, S., Adelzadeh, P., & Pashaie, K. (2022). Psychoanalysis of personality of "Whhab" in the novel "Khaneh Edrisiha"(The House of the Edrisians) based on early maladaptive schema emphasizing on Jeffrey Young approach. *Literary Research*, 19(75), 105-131. <https://doi.org/2634.19.75.5> [In Persian]
- Schultz, D. P., Schultz, S. E., & Marange, H. (2015). *Personality Theories*. Yahya Seyyed Mohammadi (Trans.), F. Mohammadshah Ali (ed.). Virayesh. [In Persian]
- Yazdani, N. (2022). *Translation of the book "Bi'r al-Harman"*. Master's thesis, Arabic Language Translation Department, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University. [In Persian]
- Young, J. & Klosko, J. (2015). *Recreate Your Life: an application to end negative behaviors and extraordinary emotional recovery*. S. Hosseini Attar (Trans.). Mashhad: Shamshad Publishing. [In Persian]
- Young, J., Klosko, J., & Vishar, M. (2013). *Schema therapy: a practical guide for clinical professionals*. H. Hamidpour & Z. Indoiz (Trans.). Tehran: Arjmand Publications. [In Persian]
- Yousefi, R., Adhamian, E., & Abdolmohammadi, K. (2016). The Role of Early Maladaptive Schemas, Personality Traits and Attachment Styles in Prediction symptoms of Female Students Love Trauma Syndrome. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 14(3), 171-190. <https://doi.org/10.22051/jwsps.2016.2559> [In Persian]